

УДК 159.923.2

Г 17

Олена ГАЛЯН

ОСОБИСТІСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОФЕСІЙНОГО ВИБОРУ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

У статті проаналізовано зміст особистісної складової професійного вибору майбутніх психологів. Акцентовано увагу на необхідності актуалізації їх особистісного потенціалу. Досліджено зміст мотивації вибору професії, самооцінку важливих професійних якостей майбутніми психологами та рівень їх рефлексивності. Визначено необхідність врахування особистісних детермінант професійного вибору в процесі організації навчально-професійної діяльності майбутніх психологів.

Ключові слова: *особистість, особистісна складова професійного вибору, професійне самовизначення, професійна самосвідомість, мотивація, самооцінка, рефлексивність.*

Постановка проблеми. Кожна особистість у своєму житті постає перед проблемою вибору професії. Уявлення про його важливість та відповідальність декларуються навколишніми і можуть спричинити немотивовану розгубленість, тривожність, роздратованість, невпевненість юнаків у відповідності обраного фаху власним здібностям, можливостям, особистісним якостям тощо. Зважаючи на це, значна увага приділяється шкільними психологами профорієнтаційній роботі з опитантами. Однак основні труднощі виникають у юнаків в процесі становлення професійної ідентичності на етапі навчання у ВНЗ, коли набуття професійних знань та умінь відбувається одночасно з формуванням професійної спрямованості, професійних смислів, усвідомленням можливостей самореалізації та саморозвитку у професійній діяльності.

Вибір професії спричинений як зовнішніми (престижність, відповідне матеріальне становище тощо), так і внутрішніми (визнання навколишніх, отримання незалежності, утвердження почуття власної гідності тощо) чинниками. У зв'язку з цим на процес професіоналізації майбутнього фахівця впливає широка система детермінант, серед яких важливого значення набувають особистісні. Їх визначальна роль у професійній підготовці майбутніх психологів є особливо актуальною.

Отже, значущість особистісного контексту професійного вибору, зокрема його мотиваційної складової, пов'язана з необхідністю актуалізації особистісного потенціалу майбутнього фахівця, що має як теоретичне, так і прикладне значення у системі організації навчально-професійної діяльності студентів ВНЗ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми особистісного становлення завжди залишаються актуальними для різних галузей людинознавства. Психологія ніколи не стояла осторонь питань сутності, механізмів та закономірностей особистісних змін. Основний акцент у сучасних підходах до особистості зосереджений на її мотиваційній складовій (адже особистість у вузькому розумінні – це її мотиви, смисли, ціннісні орієнтації, прагнення тощо).

Сформовані мотиваційно-ціннісні настанови, наявність розвинутих інтересів, ціннісних орієнтацій, цілей, достатній рівень розвитку самосвідомості є основними особистісними передумовами вибору професії та подальшого її засвоєння. Так, Л. Колесніченко [3] аналізуючи професійне становлення з позиції особистісного підходу, вказує на взаємозв'язок професійного й особистісного розвитку та наголошує на важливій ролі мотивації і цілетворення у професійній діяльності.

Серед головних структурних компонентів професійного самовизначення О. Борисова [2] виокремлює професійну мотивацію та професійну самосвідомість. Вона вказує, що процес взаємодії особистості і професії є двобічним: особистісні особливості визначають вибір професії та шляхи оволодіння нею; засвоєна професія, своєю чергою, починає визначати особливості формування особистості.

Отже, мотиваційна складова будучи основою особистісного становлення відіграє провідну роль у розвитку професійної

самосвідомості. Як вказував Б. Ломов, “мотив і мета утворюють свого роду “вектор” діяльності, який визначає її напрямок, а також величину зусиль суб’єкта при її виконанні. Цей вектор є системоутворювальним чинником, що організує всю систему психічних процесів і станів, які формуються та розкриваються в процесі діяльності” [5, 205 – 206].

Навіть аналізуючи труднощі самореалізації в професійній сфері, науковці акцентують увагу на тому, що вони залежать від дії мотиваційно-сислового та особистісно-ситуативного механізмів самореалізації особистості (Л. Коростильова [4]).

Зважаючи на специфічність предмету роботи психолога, науковцями значна увага приділяється його особистісним особливостям (О. Бондаренко, В. Панок, Н. Пов’якель, Н. Чепелева [9], А. Фурман [8]). У зв’язку з чим акцентується необхідність усвідомлення ним свого “Я”, ціннісно-сислових аспектів розвитку, самоактуалізації на основі потреби зрозуміти себе та інших. На цей факт вказує і В. Просєкова, яка дослідила, що “розвиток професійної ідентичності психолога-практика відбувається завдяки досягненню більш повної особистісної ідентичності та особистісної зрілості, в свою чергу, професійне самовдосконалення впливає на досягнення особистісної ідентичності” [6, 6]. Однак поглиблене самопізнання та саморозуміння може не передбачати повної ідентифікації психолога зі своєю професійною роллю, що створює перешкоди на шляху професійної ідентифікації.

Грунтовні дослідження особистісної складової професійної діяльності психологів (професійної самосвідомості, професійної ідентичності, професійних смислів, професійної спрямованості, мотивації діяльності тощо) не достатньо повно розкривають місце особистісного компоненту на початковому етапі професіогенезу. Саме тому ми проаналізували теоретичне підґрунтя та емпірично дослідили ті особистісні особливості майбутніх психологів, які, на наш погляд, можуть впливати на засвоєння ними своєї професійної ролі. Розкриття отриманих результатів стало *метою* цієї публікації.

Професійний вибір нерозривно пов’язаний з особистісним самовизначенням, що відображає основні тенденції психічної активності в юнацькому віці. Прагнення знайти себе у світі та забезпечити подальше життєздійснення детерміноване виявом

настанов особистості. Водночас, у внутрішньо зумовленій активності, як відомо, знаходять своє вираження зовнішні впливи. У зв'язку з цим Н. Пряжніков вказував, що професійне самовизначення є самостійним і усвідомленим знаходженням смислів у діяльності та всій життєдіяльності в конкретній культурно-історичній ситуації [7, 182].

Особистісне становлення поступово розгортається як здатність людини до суб'єктної детермінації власної поведінки і розвитку. Ще в ранньому юнацькому віці відбувається якісна трансформація системи психічної регуляції активності, що, безсумнівно, позитивно позначається на процесі професіоналізації особистості на етапі навчання у ВНЗ.

Підготовка до реалізації професійних функцій відбувається шляхом організації знаково-контекстного та контекстно-ціннісного підходу у навчально-професійній діяльності студентів, а отже, повинна відображати реальний рівень особистісної готовності до майбутньої діяльності [1].

За умови адекватного професійного вибору та професійного самовизначення у студентів реалізується прагнення до самореалізації та самоствердження за допомогою соціально-цінних, прийнятних мотивів. Пошук себе у професії дає змогу їм реалізувати власне прагнення до самопізнання та розуміння внутрішнього світу навколишніх.

Однак, у мотивуванні професійного вибору майбутніх психологів можна спостерігати дві протилежні тенденції. З одного боку, привабливість професійної діяльності психолога для багатьох юнаків і дівчат пов'язана з можливістю впливати на свідомість навколишніх, що вказує на прагматичний аспект професійного вибору, пов'язаний з позиціонуванням власної особистості (прагнення до зверхності (за А. Адлером), до домінування і підкорення (за Е. Фроммом)), потребою у самоствердженні шляхом використання маніпулятивних стратегій впливу, отриманням доступу до спеціальних знань (основи гіпнозу, НЛП, технік психокорекції, психодрами тощо). З іншого, можна спостерігати вияв прагнення використувати професійні знання, уміння і навички для допомоги собі та навколишнім, що спричинено усвідомленням пріоритету психологічних детермінант у виникненні різного роду особистісних проблем.

Удосконалення і корекція смислового підґрунтя професійного вибору відкриває широкі перспективи для зростання професійного рівня майбутніх психологів.

Теоретичний аналіз питань, пов'язаних з мотиваційно-ціннісними аспектами професійного вибору, підвів нас до висновку про особистісну та соціальну детермінованість професійної ідентичності майбутніх фахівців. У процесі формування професійної самосвідомості студентів-психологів (у зв'язку з специфікою предмету майбутньої діяльності) особистісна складова не тільки визначає зміст спонукання до здобуття цього фаху, але й у подальшому буде впливати на мотиваційно-цільову готовність до професійної діяльності.

Проведене нами емпіричне дослідження було орієнтоване на визначення домінуючої групи мотивів професійного вибору у майбутніх психологів, самооцінки ними професійних якостей та рівня рефлексивності. На наш погляд, саме ці компоненти в єдності утворюють систему усвідомленого і відрефлексованого ставлення до майбутньої фахової діяльності.

Використання опитувальника “Мотиви вибору професії” дало змогу оцінити як різноспрямовані групи чинників вплинули на професійний вибір досліджуваних. Йдеться про можливість розподілу студентів за такими типами мотивів: внутрішні індивідуально значущі (професія відповідає здібностям, сприяє розумовому розвитку, дає можливість виявити творчість); внутрішні соціальні (передбачає високе почуття відповідальності, приносить користь людям, створює можливості для зростання професійної майстерності); зовнішні позитивні (дає змогу використовувати професійні уміння поза роботою, високооплачувана); зовнішні негативні (подобається батькам, престижна, вибрана моїми друзями, єдино можлива в умовах, що виникли).

Розглянемо отримані результати (див. рис. 1).

Як видно з рис. 1, у досліджуваних переважають внутрішні індивідуально значущі мотиви. Вибір професії для цієї групи респондентів пов'язаний з самореалізацією та орієнтацією на відповідність обраного фаху їхнім здібностям і можливостям.

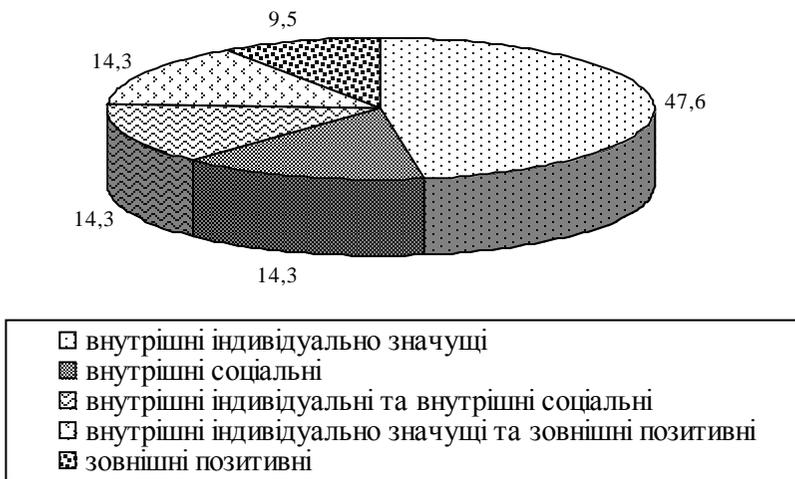

Рис. 1. Розподіл мотивів професійного вибору у майбутніх психологів

Однаковою мірою представлені у досліджуваній вибірці внутрішні соціальні мотиви (14,3%) та дві групи, мотиваційні тенденції в яких розподілені однаково: 1) внутрішні індивідуально значущі та внутрішні соціальні (14,3%) і 2) внутрішні індивідуально значущі та зовнішні позитивні (14,3%). Цей факт вказує на складність та багатоаспектність мотиваційної складової професійного вибору, коли уявлення про професію відображає як бачення себе в ній, так і реалізацію професійних функцій, що особливо важливо для організації психологічної допомоги клієнтам.

На наш погляд, найбільш вдалим є поєднання внутрішніх індивідуально значущих та внутрішніх соціальних мотивів. Адже, важливість розуміння психічної реальності клієнта та власних меж психологічного простору і можливостей допомоги іншому у розв'язанні проблемних ситуацій його життя відображається у внутрішній мотивації, де активно взаємодіють як індивідуально значущі для самого психолога, так і соціальні мотиви. За такого підходу на перший план виступає єдність психічної активності психолога і клієнта.

Найменш чисельною виявилась група респондентів з домінуванням зовнішньої позитивної мотивації (9,5%). Орієнтація цих студентів у виборі професії на престижність, можливість отримання матеріальної винагороди, здатність до маніпулювання психологічними знаннями у повсякденному житті вказує на недостатнє усвідомлення вимог професії до її виконавця, професійну етику та неадекватне уявлення про сутність професійної взаємодії.

Отже, отримані результати дослідження мотиваційних тенденцій у виборі професії студентами-психологами показали, що для більшості з них цей крок у професійному самовизначенні зроблений під впливом потреби у самопізнанні, самодопомоги та самореалізації на основі поглибленого вивчення психології людей, а також орієнтації на соціальну цінність професії психолога у суспільстві.

Наступний етап дослідження був спрямований на вивчення особливостей оцінювання студентами-психологами рівня розвитку власних професійних якостей. Попередньо у бесіді зі студентами було з'ясовано зміст професійних характеристик, які, на думку досліджуваних, є найважливішими у діяльності психолога. Загалом було обрано для подальшої роботи 16 якостей. Їх перелік став основою для визначення образу "ідеального психолога" та подальшої оцінки себе з позиції "Я-реального" в майбутній професії.

Отримані результати (див. рис. 2) засвідчили, що найбільшу вираженість у студентів має адекватне з тенденцією до завищення оцінювання рівня розвитку у себе необхідних професійних якостей (36,9%). Цей факт вказує на те, що третина респондентів достатньо адекватно сприймає себе у ситуації реалізації професійних функцій, є впевненою у можливості здійснення усієї системи професійних дій. Дещо турбує наявність у 26,3% студентів неадекватно завищених уявлень про свої здібності та їх вплив на результативність професійної діяльності. Адекватна з тенденцією до заниження самооцінка професійних якостей виявлена у 21,1% респондентів. У 15,7% – неадекватно занижена.

Дисперсійний аналіз показав, що групові середні загалом розрізняються не значущо.

Однак логіка дослідження вимагала від нас не тільки констатації наявного рівня самооцінки професійних якостей у

майбутніх психологів. Більш показовою, на наш погляд, є його представленість у переважаючих групах мотивів професійного вибору.

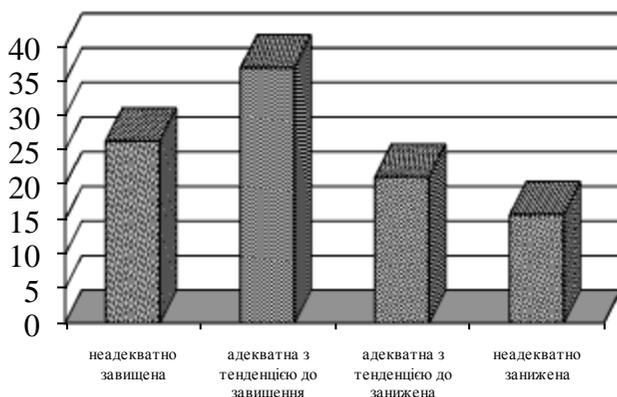

Рис. 2. Показники самооцінки студентами професійно важливих якостей

Для реалізації цього етапу дослідження ми згрупували мотиви професійного вибору у дві групи:

- з переважанням внутрішніх спонук індивідуально значущих для особистості або внутрішніх соціально спрямованих характеристик її мотивації;
- з переважанням зовнішньо спрямованих мотиваційних тенденцій.

Порівняльний аналіз спонукань та рівня самооцінки професійних якостей показав, що у групі респондентів з внутрішньо спрямованою мотивацією переважає адекватна з тенденцією до завищення та неадекватно завищена оцінка власних можливостей у сфері майбутньої професійної діяльності. При домінуванні зовнішньої позитивної мотивації рівень самооцінки виявився адекватним, але з тенденцією до заниження, а також низьким.

Отже, можна стверджувати, що внутрішня система мотивації професійного вибору пов'язана з адекватним (не зважаючи на елемент завищення) уявленням про себе у сформованому у студентів

образі “Я-професіонал”, а також переконаністю (при неадекватно завищеному показнику самооцінки) в тому, що вони володіють усіма необхідними особистісними, соціально-перцептивними, зовнішньо-поведінковими характеристиками фахівця у сфері психологічної допомоги.

Зовнішня мотивація притаманна особам з тенденціями до заниження оцінок власних здібностей та можливостей у реалізації професійних функцій, їх образ “Я-професіонал” не збігається з реальною оцінкою професійно важливих якостей.

Підтвердженням зробленого висновку стали результати вивчення рефлексивності студентів-психологів (див. рис. 3). Загалом у них переважає середній рівень прояву цього психологічного феномену (66,7%). Високий показник не виявлено у жодного з досліджуваної вибірки. Решта респондентів характеризуються низькими показниками самоосмислення (33,3%).

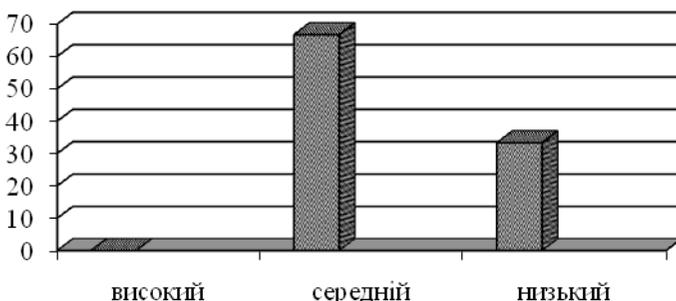

Рис. 3. Показники рівня рефлексивності студентів

При внутрішній мотивації професійного вибору у студентів домінує середній рівень рефлексивності. У зв'язку з цим можна стверджувати, що здатність до самосприйняття та інтерпсихічної рефлексії у них розвинута достатньо, однак цей показник не відповідає вимогам до змісту професійної рефлексії у діяльності психолога (він повинен бути вищим). У респондентів із зовнішньою мотивацією виявлено низький прояв розуміння себе та іншого, умінь аналізувати поточну ситуацію, а також передумови, мотиви і причини того, що вже відбулося. Цей факт, на наш погляд, засвідчує наявність у них труднощів як в аналізі власних

можливостей і здібностей, так і в ситуації прийняття рішень, життєво важливих виборах, що ґрунтуються на саморозумінні.

Висновки. Отже, мотивація професійного вибору є початковою складовою процесу професіоналізації особистості. Сформовані мотиваційно-ціннісні настанови, наявність адекватних цілей та інтересів у царині майбутньої професійної діяльності створюють сприятливі умови для успішного професіогенезу.

Проведене дослідження дало змогу констатувати наявність у майбутніх практикуючих психологів переважання внутрішніх індивідуально значущих мотивів професійного вибору, а також їх поєднання з внутрішніми соціальними та зовнішніми позитивними мотивами. Така змістова характеристика спонукає у професійному самовизначенні засвідчує важливість для студентів реалізації прагнення до самоствердження за допомогою соціально-цінних, прийнятних у суспільстві мотивів, а також до самоактуалізації, що не передбачає повної ідентифікації зі своєю професійною роллю.

У процесі професійної підготовки засвоєння психологічних знань повинно відбуватися паралельно з формуванням мотиваційно-ціннісних аспектів майбутньої діяльності для успішного виконання майбутніми психологами професійних функцій.

Перспективою подальших наукових розвідок стане дослідження можливостей врахування особистісних детермінант професіогенезу в організації навчально-професійної діяльності студентів – майбутніх психологів.

Література

1. Бордовская Н.В. Профессионально-личностное развитие будущего специалиста как психолого-педагогическая проблема [Электронный ресурс] / Н.В. Бордовская. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/>.
2. Борисова Е.М. Профессиональное самоопределение: личностный аспект : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.07 / Е.М. Борисова. – М., 1995. – 441 с.
3. Колесніченко Л.А. Проблема особистісного і професійного розвитку в сучасній психології [Електронний ресурс] / Л.А. Колесніченко. – Режим доступу : www.newlearning.org.ua/sites/default/files/praci/texty/v8.
4. Коростылева Л.А. Психология самореализации личности: основные сферы жизнедеятельности : дис. ... док. психол. наук : 19.00.01 / Л.А. Коростылева. – СПб., 2001. – 398 с.

5. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф. Ломов. – М. : Изд-во “Наука”, 1984. – 445 с.

6. Просекова В.М. Динамика профессионального самосознания психолога-практика (психосемантический аспект) : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 “Общая психология, психология личности, история психологии” / В.М. Просекова. – Казань, 2001. – 23 с.

7. Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н.С. Пряжников. – М. : Изд-во “Институт практической психологии” ; Воронеж : НВО “МОДЕК”, 1996. – 205 с.

8. Фурман А.А. Ціннісно-орієнтаційний портрет фахівця-психолога : від моделі до індивідуальних інваріантів / А.А. Фурман // Психологія і суспільство. – 2012. – № 1. – С. 118 – 126.

9. Чепелева Н.В. Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога / Н.В. Чепелева, Н.І. Пов'якель // Психологія : [зб. наук. праць НПУ ім. М.П. Драгоманова]. – К., 1998. – Вип. III. – С. 35 – 41.

Галян Елена. Личностные детерминанты профессионального выбора будущих психологов. В статье проанализировано содержание личностной составляющей профессионального выбора будущих психологов. Акцентировано внимание на необходимости актуализации их личностного потенциала. Исследовано содержание мотивации выбора профессии, самооценку важных профессиональных качеств будущими психологами и уровень их рефлексивности. Указано на необходимость учета личностных детерминант профессионального выбора в процессе организации учебно-профессиональной деятельности будущих психологов.

Ключевые слова: личность, личностная составляющая профессионального выбора, профессиональное самоопределение, профессиональное самосознание, мотивация, самооценка, рефлексивность.

Halyan Olena. Personal determinants of professional choice of future psychologists. The article analyzes the contents of the personal component of vocational choices of future psychologists. The author focuses on the necessity to update their personal potential. The content of motivation of profession choice, self-estimation of important professional qualities of future psychologists and the level of their reflexivity has been investigated. The need to take into

consideration personal determinants of vocational choice in the organization of teaching and professional activities of future psychologists has been identified.

Key words: personality, personal component of professional choice, professional self-determination, professional self-consciousness, motivation, self-concept, reflexivity.